

STŘEDNÍ A VÝCHODNÍ EVROPA V 17. A 18. STOLETÍ

1. ROZPAD POLSKÉHO STÁTU

Polský stát v raném novověku

- **1569** za vlády posledního Jagellonce **Zikmunda II. Augusta** došlo k vytvoření tzv. *lublinské unie* (Litva se vzdala samostatnosti, byl vytvořen společný sněm) – nový oficiální název *Rzeczpospolita Polska* a území zahrnovalo Polsko, Litvu, Bělorusko a část Ukrajiny, na jejímž pomezí docházelo k potyčkám s osmanskými Turky
- po vymření Jagellonců získávají hlavní slovo ve státě stavové, hlavně magnáti a szlachta, postupem času mohl každý z nich vetovat rozhodnutí sejmu (*liberum veto*), takže přijímání zákonů se stalo složitou záležitostí
- Polsko nábožensky snášenlivá země – žili zde v míru katolíci, luteráni, kalvinisté, pravoslavní, proto sem utíkají i příslušníci jednoty bratrské
- 2. polovina 17. století je obdobím hluboké krize, rozvrácená země nebyla schopna zabránit ztrátám rozsáhlých území (např. Ukrajiny ve prospěch Ruska)
- boj se **Švédy - 1655 – 1660** tzv. *potopa*, králem byl tehdy **Jan Kazimír** - tragické období polských dějin, ohrožení ze strany Švédů odraženo při hrdinné obraně **Jasně Hory v Čenstochové** a Švédové vyklízeli předtím dobytá území
- po neúspěších v **severní válce** zavládla v zemi anarchie, politika domácí šlechty nakonec vedla k zániku Polska – každý šlechtic mohl svým *liberum veto* ignorovat rozhodnutí sněmu, takže bylo velmi těžké prosadit jakýkoli zákon
- Polsko bylo za vlády **Jagellonců** rozsáhlou a mocnou říší východní Evropy (území dnešního východního Polska, Litvy, Běloruska a západní Ukrajiny), územně obrovský stát měl však malou soudržnost a navíc r. **1527 Jagellonci vymírají** a na polský trůn jsou voleni příslušníci cizích dynastií (rod Vasa, 1697-1763 saští kurfiřti) -
- postavení krále bylo slabé, v Polsku se nikdy neprosadil absolutismus, šlechtická demokracie byla v něčem pokrokem i brzdou – zemi ovládaly nejsilnější šlechtické rody (**Potoční a Czartoryští**), hájily si své zájmy a ty státní byly druhořadé
- na sněmu měl každý šlechtic *libertum veto*, což vedlo k anarchii
- postavení Polska na mezinárodní scéně se hroutilo a jeho oslabení využívali okolní panovníci
- **1764** byl zvolen králem oblíbenec Kateřiny Veliké **Stanislav II. August Poniatowski**, následný ruský náboženský a mocenský tlak vyvolal krvavý boj mezi katolickou šlechtou a pravoslavným obyvatelstvem
- období zmatků využil **Fridrich II. (Prusko)** a navrhl Kateřině (*Rusko*) **rozdělení slabého Polska**, k němuž byla přizvána i **Marie Terezie (Rakousko)**
- **1772** podpis smlouvy mezi **Ruskem, Pruskem a Rakouskem** o záboru části polského území (*Rusko* - území na východ od Západní Dviny; *Prusko* - část Velkopolska; *Rakousko* - Halič bez Krakova), panovníkem zbytku území zůstává **Poniatowski**
- **1793** se zdálo, že by část polské šlechty mohla obnovit silný polský stát, proto došlo k **druhému dělení Polska** mezi *Rusko a Prusko* (*Rusko* získalo zbytek Bílé Rusi a Ukrajiny; *Prusko* zbytek Velkopolska, Mazovsko a Kujavsko)
- druhé dělení vyvolalo **povstání polské šlechty** v čele s **Tadeuszem Kosciuszkiem**, to však bylo ruským vojskem v čele s knížetem **Suvorovem** potlačeno (**Kosciuszko** se účastnil po Washingtonově boku války za nezávislost, od r. 1783 občan USA, pak se vrátil domů a bojoval proti ruské nadvládě, byl raněn, zajat, do r. 1796 vězněn v Petrohradě, propuštěn Pavlem I., pak žil do své smrti 1817 v emigraci v USA, Francii a Švýcarsku, stal se *symbolem polského vzdoru a hrdosti* – v 19. století řada povstání s odkazem na Kosciuszkovu tradici)

- **1795 třetí dělení Polska** (Prusko - území po řeku Němen; Rusko - území východně od Varšavy; Rakousko - celé Malopolsko) → Polsko bylo na více než jedno století vymazáno z mapy Evropy, král abdikoval
- polské legie bojovaly v napoleonských válkách → **Napoleon** zřídil **1807 varšavské velkovévodství**, které bylo **1815** vídeňským kongresem rozděleno mezi Rusko a Prusko (ruská část, nazývaná „*Kongresovka*“, byla s Ruskem spojena personální unií)
- centrum polské emigrace bylo v Paříži, tam vystupovali za polskou nezávislost například
- polské národní hnutí se nikdy nepodařilo potlačit, Prusko a Rusko se musely po celé 19. století potýkat s problémy polské menšiny
- následkem dělení se hranice Ruska posunuly na západ, takže bezprostředně hraničilo s Pruskem a Ruskem

2. NÁSTUP ROMANOVŮ

Poměry v Rusku

- v Moskevské Rusi upevňování panovnické moci za **Vasilije III.** a jeho syna **Ivana IV. Hrozného** – systém se pod vlivem zaostalosti a dlouhému soužití s Tatary spíše blížil krutovládě, Ivan se prohlásil **1547** za svatého a Bohem korunovaného *cara* a samovládce Rusi = *samoděržaví*, bojoval proti bojarům – opíral se přitom o polovojenskou organizaci tzv. *opričniků* (obdobá lenní závislosti)
- po Ivanově smrti vládl za slabomyslného *cara* **Fjodora** jeho švagr **Boris Godunov**, který se po Fjodorově smrti ujal v letech **1598 – 1605** přímé vlády
- nastává období *smuty*
- *smuta* = období po vymření **Rurikovců** do nástupu **Romanovců** v Rusku **1598 – 1613**, ostrý vnitropolitický zápas mezi jednotlivými rody spojený s nároky samozvanců (Lžidimitrijové), polskou intervencí (1604 – 06, od 1607) a švédskou intervencí (1610 – 12, 1613 – 15) a hlubokým hospodářským rozvratem
- období *smuty* posílilo tendence k upevnění ruského samoděržaví jako jediné síly schopné zabránit společenské anarchii, separatismu a zahraničním intervencím; současně poklesl vliv bojarů a došlo k upevnění nevolnictví
- rozlohou největší říše v době třicetileté války nehrála vážnější roli, Rusko žilo vlastním životem a řešilo vlastní problémy – hospodářství bylo zaostalé, zemědělství nevykonné, manufaktury téměř neexistovaly, obchod se rozvíjel pomalu, na přelomu 17. a 18. století se stává velmocí především zásluhou Romanovce **Petra I.**, který navštívil západní Evropu (i Čechy) a pochopil důležitost reform, kterými chtěl Rusko západu přiblížit (podstata evropské civilizace mu zůstala cizí, šlo mu o technické vymoženosti)

PETR I. (1689 – 1725)

- nastolil tuhý absolutismus s rysy středověkého samoděržaví
- přijal titul „*imperátor vší Rusi*“, oslabil moc církve a šlechty (**bojarská дума** ztrácí na významu, nově ustanovený senát nemá zákonodárnou moc)
- zavedl do centrální správy *kolegia* = **ministerstva**, zřídil tajnou policii, provedl sčítání obyvatel a zavedl *daň z hlavy* (neplatili duchovní a šlechta)
- většinu příjmů pohltila armáda a nově budované válečné námořnictvo
- začínají vznikat manufaktury a rozvíjí se těžký průmysl
- stát pomáhal rozvoji obchodu budováním cest a přístavů
- hlavními obchodními partnery byly **Holandsko** a **Anglie**
- slabinou ruského systému byl **nevolnický charakter** zemědělství i průmyslové výroby
- **reforma kalendáře** (přechod z *byzantského* na *juliánský* X ve zbytku Evropy *gregoriánský*)
- **1722** vydal **ukaz o nástupnictví** – **panovník sám mohl určit svého nástupce**, po Petrově smrti začíná éra palácových převratů

Zahraniční politika:

- už za Petrova otce **Alexeje** připojena k Rusku Ukrajina (odtržena od polsko-litevské unie po povstání kozáků v čele s **Bogdanem Chmelnickým**) → spory s Polskem
- snaha dosáhnout mořských břehů na jihu a severovýchodě země; na jihu *boj s Turky – dobytí Azova* u ústí Donu zapojilo Rusko do protiturecké aliance
- poté obrátilo Rusko pozornost na sever, k východním břehům Finska – střet zájmů se Švédskem, protišvédská koalice s Dánskem, Saskem, Polskem a Braniborskem - spojenci však postupně odpadají a Rusko zůstává od r.1717 ve válce samo – v r.**1700** začíná **severní válka** (v té době v Z Evropě válka o dědictví španělské) a špatně vycvičená ruská armáda je hned toho roku poražena **Karlem XII. v bitvě u Narvy**, Rusové se vzchopili k odporu, zatlačili Švédy k Rize a získaná území opevnili – v r.**1703** vzniká základna budoucího hlavního města říše – *Sankt Peterburgu*, defenzivní taktika v další fázi války odřízla Karla od zásobování a Švédové byli poraženi **1709 v bitvě u Poltavy**, Rusové upevnili svou moc v Polsku a Pobaltí, oslabení Švédska využívají i ostatní země a Švédsko přestává být evropskou velmocí
-
- v r. **1711** nová **rusko-turecká válka** – Rusko poraženo a ztratilo přístup k Černému moři
- **severní válka** pokračovala i po smrti **Karla XII.**, ale výraznější obrat ve prospěch Švédska nenastal – v r. **1721** uzavřen mír (Švédsku bylo vráceno Finsko, Rusko získalo baltské pobřeží)

ALŽBĚTA PETROVNA (1725-1762)

- po smrti Petra Velikého éra palácových převratů, za její vlády nastalo uklidnění, snažila se pokračovat v otcových reformách a podporovala ruskou expanzi na jih
- v sedmileté válce byla spojenkyní **Marie Terezie** proti **Fridrichovi II.**
- definitivně končí období *smuty* (= rozvrat, kdy v čele Ruska nestojí silné osobnosti s pevnou vládní linií)

PETR III.(1762-1763)

- Alžbětin synovec orientovaný na Prusko
- po 6 měsících je svržen palácovým převratem, vězněn a zabit
- moci se chopila jeho manželka, **anhaltsko-zerbská princezna Sofie** - přijala pravoslaví a jméno Kateřina Alexejevna (=Kateřina II. Veliká)

KATEŘINA ALEXEJEVNA = KATEŘINA II. VELIKÁ (1763 – 1796)

- v těchto letech za pomoci oddaných ministrů provedla mnohé z osvícenských reforem (četla francouzské osvícence a dopisovala si s Voltairem)
- **zahraniční politika:**
- pokračování expanze na jih a získání definitivního přístupu k Černému moři, likvidace polského státu a potlačení moci záporožských kozáků, připojení Litvy, Běloruska, větší části Polska, černomořského pobřeží s Krymem a Aljaška
- **vnitřní politika:**
 - *správní reformy:* nové správní členění země na 50 gubernií, zabavení klášterního majetku, vyplácení státní mzdy církevním hodnostářům, zakládání škol pro šlechtické a měšťanské děti, od venkovských reforem Kateřinu odradily „**morová vzpoura**“ v **Moskvě 1771** a **selské a kozácké povstání Jemeljana Pugačova** (prohlásil se za Petra III. a přidávali se k němu tisíce rolníků, kteří ho nejprve podporovali, ale pak ho vydali) **1771 – 1774**, takže moc šlechty nad nevolníky byla naopak upevněna
 - *ekonomické reformy:* zakládání nových manufaktur (mj. zbrojních na Urale) → zvýšená produkce sukna, kožených výrobků, galanterie a skla; rozvoj zemědělství → vývoz pšenice; rostl zahraniční obchod i obchodní styky vně ruské říše
- i přes mnohé úspěchy zanechala Kateřina II. obrovské dluhy – vydávala nekryté papírové bankovky → **inflace a lichva**
- po Kateřině nastupuje na trůn její syn Pavel I. (1796 – 1801)

PAVEL I. (1796-1801)

- mění Petrův **ukaz o nástupnictví** – obnovuje primogenituru, ale je zavražděn a na trůn nastupuje jeho syn

Alexandr I. (1801 – 1825)

Poznámka:

- **Kníže Potěmkin** – gardista, účastníci se svržení Petra III., favorit a spoluvládce **Kateřiny Veliké** (podle některých zdrojů i její manžel), reformátor armády (mj. zakázal fyzické tresty a zakázal používat vojáky jako osobní sluhy), jeho vzestup byl však způsoben podvodem: 1787 podnikla Kateřina inspekční cestu na Krym – podél Dněpru, kde **Kateřina** plula, nechal vystavět makety vesnic, kolem nichž se pásli živý dobytek; hlavní ulice měst byly opravené, vedlejší ulice byly jen kulisy; nadšené davы vítající carevnu tvořili Potěmkinovi převlečení vojáci → „**Potěmkinovy vesnice**“ = výraz pro neomezenou, ale neschopnou vládu, která musí předstírat to, co není, a utajovat to, co je; kníže Potěmkin získal carevnu bezmeznou důvěru, zemřel 1791 na malárii během jedné z rusko-tureckých válek

3. VZNIK PRUSKA A JEHO PROMĚNA V MILITARISTICKÝ STÁT

- v 18. stol. se na území dnešního Německa nacházelo množství států (v čele s absolutistickými knížaty – i duchovními-honosná sídla)
- nejvýznamnější Bavorsko, Prusko, Sasko, Hanoversko, Bádensko, Württenbersko a Falck, také několik svobodných měst (Frankfurt, Hamburk, Brémy v čele s městskými radami)
- některá říšská knížata zároveň vládla v jiných zemích – *saský kurfiřt - polským králem, kurfiřt hannoverský – britským králem; kurfiřt braniborský - pruským králem*
- politicky i územně roztržštěné země byly součástí útvaru, jež se ve středověku nazýval **Svatá říše římská** a v raném novověku **Svatá říše římská národa německého**, v jejím čele stál **římsko-německý král/císař**, volený v 18. st. **9-ti kurfiřty** (+Bavorsko a Hanoversko); od 15. století drželi tento titul Habsburkové, jejichž panství včetně českých zemí bylo také součástí říše
- téhož roku se pruským králem stává ambiciózní a osvícensky vzdělaný **FRIDRICH II.**
- během 1. poloviny 18. st. se Prusko díky dobře vycvičené armádě a úsporné finanční politice dvora stalo nejvážnějším konkurentem habsburské monarchie
- Fridrich zavedl úplnou náboženskou svobodu a podporoval hospodářství v duchu merkantilismu (vývoz převažuje nad dovozem, zrušení cla, námořnictvo, silnice, doprava)
- **1740** vymřeli Habsburkové po meči a do 60. let 18. st. byl veden diplomatický i válečný boj o císařský titul; Prusko, Bavorsko a Francie využili nástupu **Marie Terezie** na český a uherský trůn a snažili se urvat část jejího dědictví (MT nastoupila na trůn tzv. pragmatickou sankcí, zařídil to její otec Karel VI.)
- **1740 – 1745** probíhaly **slezské války - habsburská monarchie X Prusko**: Prusové porazili v dubnu **1741** ve Slezsku rakouské vojsko a bavorský kurfiřt **Karel Albrecht** obsadil za pomoci Sasů a Francouzů Čechy a Horní Rakousy; Marii Terezii pomohli vojensky i finančně uherští stavové, takže mohla během roku **1742** postavit nové vojsko, kterému se podařilo dobýt Bavorsko a obsadit Prahu
- britský král pomohl sjednat mezi Rakouskem a Pruskem mír – podle **vratislavského míru** postoupila Marie Terezie Prusku celé Kladsko a většinu Slezska
- v květnu **1743** se **Marie Terezie** nechala **korunovat českou královnou** a v říši za pomoci Britů porazila francouzsko-bavorskou armádu, na to reagoval **Fridrich II.** v létě **1744** vpádem do Čech, obsazením Prahy, a zahájil tak **druhou slezskou válku**, která byla ukončena o rok později **drážďanským mírem (1745)** – Prusové byli vytlačeni z Čech, **František Štěpán Lotrinský** získal císařský titul v říši, ale Slezsko ani Kladsko se Marii Terezii zpět dobýt nepodařilo

- **válka o dědictví rakouské** pokračovala v jižním Nizozemí a v Itálii a byla ukončena **1748 mírem v Cáchách** – Marie Terezie se musela vzdát některých italských držav ve prospěch španělských **Bourbonů**, zato však byla definitivně uznána jako dědička **Karla VI.**
- **1756** vypukla válka s Pruskem znovu – Prusové byli **1757** poraženi maršálem **Daunem** u Kolína, pak válka pokračovala se střídavými úspěchy v Sasku, Prusku a Slezsku – **mír** po **sedmileté válce** byl uzavřen **1763 u Lipska** (potvrdil Prusku zisk Kladska a Slezska a Prusko se stalo novou evropskou velmocí, Marii Terezii se podařilo uhájit celistvost své monarchie a získala potřebný klid k provádění vnitřních reforem)